

УДК 343.985:343.77

Слободянюк Борис Костянтинович –
аспірант кафедри кримінального права
і процесу Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

ГНОСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПІД ЧАС ОТРИМАННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО УМИСНЕ ЗНИЩЕННЯ АБО ПОШКОДЖЕННЯ МАЙНА

Розкрито організаційно-тактичні засади проведення огляду місця події під час отримання інформації про знищення або пошкодження майна. Визначено гносеологічні підвалини цієї слідчої (розшукової) дії та запропоновано відповідний алгоритм дій слідчого в складі слідчо-оперативної групи.

Ключові слова: гносеологія; огляд місця події; умисне знищення або пошкодження майна; вибух; підпал; слідчий; слідчі (розшукові) дії.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства та держави дедалі більше уваги приділяють безпеці суспільства й особи, дотриманню прав і свобод людини. У ст. 41 Конституції України зазначено, що кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю, до того ж, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності [1].

Кількість учинених злочинів проти власності залишається на сьогодні досить значною, адже, за окремими даними, протягом останніх трьох років їх частка в структурі злочинності становила понад 60 % [2, с. 3]. Одним із таких діянь є умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 Кримінального кодексу (КК) України). Особливою небезпекою вирізняються такі злочини, учинені шляхом вибуху та підпалу.

Одна з причин, що пояснює нинішню ситуацію в боротьбі зі злочинами цього виду, полягає в специфічних особливостях

огляду місця події, виявленні, фіксуванні та вилученні речових доказів, залученні відповідних фахівців до проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Особи, які розслідують такі кримінальні правопорушення, відчують труднощі вже на етапі огляду місця події під час фіксування ознак та особливостей слідової картини. Це зумовлює необхідність здійснення повторних оглядів, що нерідко відбувається тоді, коли потрібні сліди безповоротно втрачено.

У межах сучасних досліджень системи проведення різноманітних слідчих (розшукових) дій під час розслідування умисного знищення або пошкодження майна варто відзначити недостатність розробок тактичних прийомів, способів огляду місця події. Адже результати огляду місця події слугують підставою для встановлення причинових зв'язків між явищами, що зумовили утворення відповідних слідів, даючи змогу сформувати попередню думку про значення тих чи інших об'єктів і явищ для встановлення причини пожежі.

На сьогодні в криміналістиці існує достатня кількість наукових праць, присвячених детальному викладу тактики проведення огляду місця події, зокрема його поняттю, сутності, вирішуваних завдань тощо. Серед авторів цих досліджень вирізняються здобутки таких авторів, як Р. С. Белкін, В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, В. Т. Нор, В. А. Образцов, Ю. М. Черноус, С. А. Шейфер та багато інших.

Однак після прийняття у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України змінились окремі процесуальні та криміналістичні підходи до розв'язання проблем проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування злочинів цього виду. Так, потребують з'ясування та уточнення окремі організаційні й тактичні аспекти огляду місця події в разі отримання інформації про знищення або пошкодження майна.

Слідчий огляд, з гносеологічної позиції, здійснюють шляхом застосування комплексу пізнавальних методів, процедур, прийомів. Зокрема, домінує такий загальнонауковий метод пізнання, як спостереження, який використовують у комплексі з іншими методами, наприклад вимірюванням, порівнянням, описом, а за

необхідності – з експериментом. Водночас результати їх використання реалізують у процесі огляду по-різному [3, с. 151].

Огляд місця події є незамінною слідчою (розшуковою) дією. Повторне проведення зазначеної дії здебільшого є менш ефективним, а іноді й неможливим. З огляду на специфічні особливості цього засобу доказування, його неможливо цілком замінити іншими слідчими (розшуковими) діями, тактичні прийоми проведення яких передбачають інші способи отримання та фіксування доказової інформації.

Огляд місця події в разі отримання інформації про пожежу чи вибух має певні особливості, що вимагають від слідчого спеціальної підготовки, високої кваліфікації, ретельності в роботі. Його успішність безпосередньо залежить не лише від знань і розумових здібностей фахівця, рівня його компетентності, а й від уміння організувати співпрацю всіх осіб, залучених до проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Прийнявши рішення про проведення огляду місця події, слідчий повинен: забезпечити охорону місця події до свого прибуття, щоб не допустити на нього сторонніх осіб, забезпечити збереження та недоторканність обстановки й слідів учиненого злочину; ужити заходів щодо запобігання або мінімізування шкідливих наслідків злочину (наприклад, розпорядитися про активізацію заходів із ліквідації пожежі); забезпечити до моменту свого прибуття присутність поблизу місця події осіб, які можуть надати необхідну інформацію (очевидців злочину, якщо вони відомі, та інших свідків, наприклад тих, які виявили сліди вчиненого); попередньо визначити, яких спеціалістів варто залучити до участі в огляді, забезпечити їх прибуття; внести пропозиції про склад оперативної групи, що виїжджає на місце огляду; перевірити готовність техніко-криміналістичних засобів.

З моменту прибуття на місце події слідчий зобов'язаний: ужити заходів щодо надання необхідної медичної допомоги потерпілим, якщо її не було надано раніше; не допустити до місця події всіх сторонніх осіб; залучити до участі в огляді понятих, остаточно визначити коло інших учасників огляду; провести інструктаж учасників огляду місця події стосовно їх прав та обов'язків; зібрати шляхом опитування (неформальна,

непротокольована бесіди, до участі в якій корисно залучити й запрошених фахівців) попередні відомості, які слід урахувати під час огляду; за потреби – зафіксувати перебіг опитування за допомогою звукозапису; встановити, які зміни, ким і з якою метою було зроблено на місці події; провести інші невідкладні слідчі (розшукові) та оперативно-розшукові дії, зумовлені обставинами, ужити заходів, спрямованих на поліпшення умов огляду місця події (наприклад, забезпечення штучного освітлення).

Об'єктами огляду місця події є: 1) територія, що прилягає до місця пожежі, вибуху, та виявлені на ній сліди; 2) обгорілі й обвалені споруди, конструкції, незгорілі предмети та місця їх перебування, залишки електропроводки, устаткування, речей, документів; 3) місце осередку пожежі, вибуху; 4) обгорілі трупи, залишки згорілих трупів, об'єктів, наявні на них ушкодження; 5) попіл, сажа, шлаки й інші похідні сліди, що виникли під час тління, горіння, засоби та знаряддя підпалу, вибуху або їх залишки (бікфордові шнури, змочене горючою речовиною ганчір'я, каністри з-під пального тощо); 6) двері й засуви або їх залишки, пожежне сміття.

Ключове значення для встановлення обставин кримінального правопорушення має швидке й точне визначення місця осередку пожежі, вибуху. Цьому сприяє знання ознак пожежі, про які можуть свідчити такі обставини: а) осередок пожежі зазвичай перебуває там, де передусім з'явилися полум'я та дим; б) у разі, якщо пожежа почалась із появи вогню й диму, колір яких характерний для горіння певної речовини, це може свідчити про те, що осередком пожежі є місце зберігання цієї речовини (матеріалу); в) на місце осередку пожежі може вказувати ступінь обгорання конструкцій і предметів, однорідних за матеріалом, оскільки таким осередком зазвичай є ділянки, які найбільше обгоріли; г) на те, що пожежа почалась у верхній частині будинку, можуть вказувати предмети, які впали зі стін або стелі на ділянки підлоги, які не зазнали впливу вогню; д) осколки скла, що тріснуло під впливом високої температури, падають зазвичай у напрямку джерела вогню; е) у разі загибелі тварин, які могли пересуватися, їх трупи перебувають у протилежному від осередку пожежі кінці приміщення.

Низка даних, які встановлюють під час огляду, може вказувати на спосіб, знаряддя та засоби злочину, а також його умисне вчинення за допомогою вибуху. До таких даних належать, передусім, виявлені на місці вибуху підривні пристрої, засоби підривання, їх залишки. Залежно від способу підривання, ці матеріали можуть бути вогневого, електричного або механічного характеру.

Огляд місця події є не лише процесом сприйняття та фіксування обстановки, а й першим етапом його криміналістичного дослідження. Більшість фактичних даних про обставини вибуху, виникнення та розвитку пожежі можна встановити вже безпосередньо під час огляду місця події. Водночас суто попередніх досліджень предметів і слідів, виявлених на місці події, недостатньо для встановлення використаного ініціатора горіння, вибуху. Для з'ясування виду речовини, ініціаторів горіння, вибуху, виявлених слідів, дослідження запалювальних чи вибухових пристроїв, аналізу динаміки пожежі загалом, перевірки можливості виникнення вибуху, пожежі з інших причин (що також важливо для доведення факту знищення або пошкодження майна) може знадобитися проведення декількох експертиз.

На нашу думку, під час здійснення огляду місця вибуху чи пожежі варто дотримуватися таких основоположних принципів:

а) огляд місця події слід проводити якомога швидше після отримання відповідного повідомлення;

б) необхідно вжити заходів щодо збереження слідів та інших речових доказів, протоколюючи всі зміни й пошкодження під час вилучення та дослідження;

в) пріоритетним має бути забезпечення безпеки учасників слідчого огляду від травмування електрострумом, будівельними конструкціями й іншими джерелами підвищеної небезпеки, урахуовуючи токсичне газове середовище на згазищі;

г) учасники огляду повинні бути осначені комплектом інструментів, спорядження та обладнання для проведення розкопок і розчищень, виконання вимірювань під час фіксування обстановки, виявлення та вилучення речових доказів, відбирання й упакування проб різних об'єктів і зразків для порівняльних досліджень;

д) під час здійснення огляду слід ураховувати вид об'єкта вибуху, пожежі, ступінь його руйнування та всю наявну вихідну інформацію. Водночас варто керуватись принципом доцільності, починаючи з візуального обстеження об'єкта, за потреби – застосовувати спочатку прості, а потім більш складні наукові й технічні засоби та методи;

е) огляд місця події має передбачати перевірку тих версій про причини й інші обставини пожежі, вибуху, що ґрунтуються на вихідній інформації про об'єкт;

ж) необхідно з'ясувати приналежність до події всіх слідів і предметів, що містять криміналістично значиму інформацію;

з) експрес-дослідження слід проводити безпосередньо на місці події задля отримання розшукової та іншої орієнтуючої інформації про обставини, що підтверджують або спростовують версію про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 194 КК України.

Під час огляду місця події слідчий, передусім, установлює осередок пожежі (за характером і напрямком поширення вогню або руйнувань, ступенем обгорання й задимленості предметів). Температурний режим під час горіння залежить від характеру, кількості та розташування пальних матеріалів, доступу й напрямку руху повітря, інтенсивності горіння певних матеріалів та інших умов.

Не варто недооцінювати важливість вивчення стану опалювальної та освітлювальної систем: слід виявити ознаки порушення протипожежних правил під час експлуатації опалювальних приладів, що могли бути джерелом вибуху, пожежі. Цим може бути спростовано версію про умисне знищення або пошкодження майна шляхом підпалу чи вибуху (ч. 2 ст. 194 КК України).

У разі, якщо внаслідок вибуху, пожежі є жертви, необхідно встановити: 1) у якому місці виявлено труп; 2) позу трупа в момент виявлення (поза «боксерів» свідчить про прижиттєвий характер ушкоджень); 3) ушкодження на трупі (від високої температури, вогнестрільної рани, заподіяні внаслідок обвалу будівлі тощо); 4) стан одягу та знайдених біля трупа предметів; 5) наявність слідів вибухового пристрою, пальної рідини на одязі

й поблизу трупа (можливе свідчення самоспалення). Ці дані відображають у протоколі огляду місця події.

Викладене вище дає змогу відзначити сукупність матеріальних слідів, які можна виявити під час проведення огляду місця події. До них належать: сліди, що вказують на місце вибуху, розташування осередку (осередків) пожежі; сліди, що свідчать про тривалість і напрямок поширення вогню; сліди, що вказують на можливу причину вибуху, пожежі; сліди, що свідчать про умови, які сприяли виникненню, розвитку та поширенню вогню.

Під час огляду важливою є координація дій слідчого та інших членів слідчо-оперативної групи – оперативних співробітників і фахівців.

Дані, отримані внаслідок огляду, нерідко є вихідною інформацією для організації оперативно-розшукових заходів, пов'язаних із переслідуванням злочинця за «гарячими слідами», встановленням свідків, організацією системи загороджувальних заходів. Під час огляду місця події застосовують усі сучасні методи фіксування обстановки: фотозйомку (орієнтуючу, оглядову, вузлову, детальну), відеозйомку (особливо за потреби фіксування обстановки, яку важко детально описати в протоколі огляду, наприклад значні обсяги території, руйнування тощо). До протоколу огляду слід додати схематичний план місця події.

Завдяки експерту-криміналісту вдається швидше й кваліфікованіше (з урахуванням практичного досвіду та навичок, притаманних йому) здійснити результативний огляд, сформулювавши опис слідів та ознак, з'ясувавши ймовірний механізм утворення слідів у зв'язку з подією події, щодо якої проводиться розслідування. Фахівець може надати слідчому допомогу щодо забезпечення готовності до огляду необхідних криміналістичних засобів та їх застосування для виявлення, фіксування й вилучення доказів, з'ясування стану замків, запорів на вікнах і дверях, наявності зломів, опису виявлених слідів і речових доказів тощо.

Особлива роль під час огляду місця вибуху, пожежі належить фахівцям у сфері вибухотехніки, пожежної справи й

теорії горіння. Їх участь в огляді може допомогти слідчому обрати найбільш правильну тактику огляду.

Під час комунікативної взаємодії фахівець (експерт) і посадова особа, яка здійснює оперативно-розшукову діяльність, розробляють інтегральну версію розслідуваної події, аналізуючи слідову картину [4, с. 115].

Фахівцям, які беруть участь в огляді місця події за фактом вибуху, необхідно здійснити низку першочергових дій, а саме: забезпечити безпеку осіб, присутніх на місці вибуху та на прилеглих територіях, попередивши нещасні випадки й можливі повторні вибухи; ужити необхідних заходів щодо збереження (фіксування) початкової обстановки й окремих предметів; забезпечити цілісність слідів для подальшого експертного дослідження за несприятливих метеорологічних умов і вжити заходів, пов'язаних із проведенням аварійно-рятувальних робіт; за можливості зібрати й узагальнити показання очевидців вибуху, його вчинення та підготування для подальшого аналізу обставин події [5, с. 322].

Вивчення сучасної практики роботи правоохоронних органів під час розслідування злочинів, передбачених ст. 194 КК України, демонструє наявність численних помилок методичного характеру. Зокрема, ідеться про порушення рекомендованого криміналістами алгоритму дій, який необхідно виконувати на місці події в певній послідовності. Однією з обставин, що ускладнюють огляд місця події, є те, що до проведення цього огляду не залучають співробітників експертних установ, які володіють спеціальними знаннями. До того ж, огляд не здійснюють негайно, що призводить до зменшення його ефективності. На заваді якісного проведення огляду місця події стоять також недостатня кількість учасників слідчо-оперативної групи, надскладність реалізації його алгоритму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр. – Назва з екрана.

2. Миронюк С. А. Кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Миронюк Станіслава Анатоліївна. – Дніпропетровськ, 2012. – 230 с.

3. Весельський В. К. Концептуальні основи тактики слідчих дій (слідчий огляд, допит, призначення і проведення судових експертиз) / В. К. Весельський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 2. – С. 151–158.

4. Гульянц А. Г. Основные направления повышения эффективности осмотра места происшествия : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Гульянц Ашот Григорьевич. – М., 2005. – 209 с.

5. Івасишин Т. М. Особливості дослідження місця вибуху з метою ефективного пошуку вибухової речовини, продуктів її перетворення та криміналістична інтерпретація результатів їх дослідження / Т. М. Івасишин, Ю. М. Остапюк // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Харків : Право, 2009. – Вип. 9. – С. 319–327.

Слободянюк Б. К. – аспірант кафедри уголовного права и процесса Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

Гносеологические основания осмотра места происшествия при получении информации об умышленном уничтожении или повреждении имущества

Раскрыты организационно-тактические основы проведения осмотра места происшествия при получении информации об уничтожении или повреждении имущества. Определены гносеологические начала данного следственного действия и предложен соответствующий алгоритм действий следователя в составе следственно-оперативной группы.

Ключевые слова: гносеология; осмотр места происшествия; умышленное уничтожение или повреждение имущества; взрыв; поджог; следователь; следственные (розыскные) действия.

Boris Slobodianiuk – Post-Graduate Student of the Department of Criminal Law and Procedure of the Eastern National University of Lesy Ukrainky

Epistemological Foundations of the Scene Search During Receiving Information about Intentional Destruction or Property Damage

The article is devoted to organizational and tactical basis of the inspection of the crime scene in obtaining information on destruction or damage of property. Epistemological principles of specific investigative (detective) actions are defined and appropriate actions of the investigator's algorithm consisting investigative group, are analyzed.

In particular, the author found that one reason for the unsatisfactory situation in the fight against crimes of this type, is to review the specific features of the site, identifying, recording and extracting evidence, involving relevant experts to carry out this investigation (investigative) actions. Persons who are investigating criminal offenses have difficulty already in the inspection of the site at a fixed signs and trace features picture. This leads to the need for re-examination, which often occurs when necessary traces irrevocably lost.

Analysis of the current practices of law enforcement agencies in the investigation of crimes under art. 194 of the Criminal Code of Ukraine shows that the surveys still allowed methodological errors, especially broken criminologists recommended sequence of actions that must be performed on the spot in sequence. One of the circumstances that make it difficult to review the event is the fact that it did not involve staff of expert institutions with specialized knowledge. Review not carried out immediately, resulted in significantly reduced its effectiveness. Fewer participants investigative team, a great view of the complexity of the scene does not promote quality of his conduct.

Noted that the investigator review of the epistemological point of view, made with complex cognitive methods, procedures and techniques. Acts as dominant scientific methods of cognition as

observation. This method combined with other such methods, measurement, comparison, description and, if necessary, with the experiment, but the results of their use implemented in the review process differently.

Inspection of the scene in obtaining information about a fire, explosion has its own characteristics that require special investigator training, skill, thoroughness in work. Its success depends not only on knowledge and mental abilities investigator of the professional level of specialists, but also on the ability of the investigator to organize collaboration and exchange of information of all persons involved in this investigation (search) action.

Keywords: epistemology; review of the crime scene; intentional destruction or damage of property; explosion; arson; investigator; investigative (detective) actions.